

Др БРАНКО КОСТИЋ

НАУКА И ТЕХНОЛОШКИ РАЗВОЈ

Увод

Бављење науком у не тако давној прошлости уколико није сматрано луксузом и као такво резервисано за доконе и богате, углавном се тумачило и објашњавало настраношћу појединаца. Наука је каскала иза праксе а њени продори били су парцијални, и често резултат случајних околности или генијалне проициљности појединаца. У условима научно-техничке револуције научна открића су најчешће резултат добро организованог научноистраживачког рада читавих тимова истраживача разних специјалности. Утицај науке постаје универзалан. Научна истраживања су постала прва фаза производног процеса, а производни процеси се почињу дијелити на двије основне фазе: научну производњу и материјалну производњу.

Научна производња или производња знања, која претходи материјалној производњи, има неколико својих фаза. То су: научна истраживања, научна открића, инвенције, иновације и дифузија резултата истраживања.¹

Научна истраживања обично захтијевају дуже вријеме претпостављају најчешће тимски рад, не траже релативно велика материјална средства али су њихови резултати неизвјесни, те је улагање средстава скопчано са знатним ризицима.

Научно откриће представља „утврђивање непознатих објективно постојећих принципа, закона, својстава и појава материјалног свијета. Ради се заправо о открићу нечега што постоји у природи независно од воље људи, али што до појаве открића није било познато“.²

¹ Др Урош Томин: „Увод у науку о науци“, Економски институт Београд, Београд, 1974. стр. 61.

² Др. Габриел Деветак: „Техничке иновације у свијету и у нас“, Школска књига, Загреб, 1983. стр. 22.

За разлику од научног открића, инвенција представља појаву нових знања и идеја које се теоријски и практично могу доказати.³ Инвенција се обично јавља као резултат посматрања околине. Такође јој претходи истраживачки рад а резултира у идеји чија би примјена могла значити побољшање у процесу производње или организације рада у односу на постојеће. Због своје практичне вриједности обично се заштићује патентом.

Инвенција прераста у иновацију оног тренутка када се докажу техничке и економске предности новог рјешења у односу на постојеће.

Дифузија представља кретање између свих фаза у ланцу научноистраживачке дјелатности и завршава се примјеном иновације у пракси.

Према томе, за успјешну прву производну фазу, производњу знања, нужно је да буду обезбијеђени услови за несметано одвијање свих наведених фаза. Практика развијених индустријских земаља показује да су научна истраживања успјешно заузела прво мјесто у производном ланцу управо због тога што су успјешно ријешени не само питање истраживачког рада и његовог финансирања већ и провјера резултата проведених истраживања и њихова дифузија, у чему посебан значај има примјена резултата добијених у пракси.

Технолошки развој као претпоставка успјешног привредног и друштвеног развоја

За све оно што подразумијевамо под технолошким развојем постоји више термина и више дефиниција.⁴ Без обзира на то што тај термин не сматрамо најадекватнијим, у овом раду прихватили смо дефиницију из „Дугорочног програма економске стабилизације”, односно из документа „Основе за стратегију технолошког развоја“. Према том документу, под технолошким развојем подразумијева се умјеравање свих ресурса (производних, људских, финансиских, научних, организационих и других) ка задовољавању унапријед дефинисане друштвене потребе. Имајући у виду овако дефинисан технолошки развој, суштина и свеобухватност техничког прогреса задовољене су, па термилошке разлике нијесу толико битне, да бисмо се на њима задржавали.

³ Лексикон Маркетинга, Савремена администрација, Београд, 1977, стр. 104.

⁴ Најчешће употребљавани термини су: технички прогрес, научно-технички прогрес, техничко-технолошки прогрес и научно-техничка револуција. Аутор овог рада дефинисао је технички прогрес као „сваку промјену у области извора енергије, средстава рада, предмета рада, технологије, начина управљања и организације рада која се јавља као резултат примјене нових знања, а за крајњи резултат има повећање производње, односно релативне или апсолутне уштеде у једном или више производних фактора“. (Др. Бранко Костић: „Алуминијум и технички прогрес“, Институт за техничка истраживања, Титоград, 1981. стр. 15).

Основну карактеристику савремене етапе технолошког развоја чине експлозиван развој науке и крупне промјене у области образовања.

Наука и научноистраживачки рад у развијеним индустријским земљама представљају основну покретачку снагу савременог технолошког развоја. „Ни легије, ни сировине, ни капитал нису више знак и инструмент моћи. Па чак и сама творничка постројења, само су њен вањски знак. Права снага данас је способност проналажења, тј. истраживање и способност да се проналасци уклопе у производњу, тј. технологија. Налазишта из којих треба црпили нису ни у земљи ни у големим бројевима ни у стројевима, она су у људском духу, или, тачније, у човјековој способности да размишља и да ствара.⁵

Основне промјене које под утицајем науке доноси са собом технолошки развој огледају се:

у сталном усавршавању средстава за рад, уз механизацију и аутоматизацију производних процеса, појаву великог броја нових производа уз напуштање старих и стално побољшавање квалитета производње;

у рационалнијем искоришћавању постојећих и проналажењу нових извора енергије;

у откривању великог броја нових и рационалнијој експлоатацији постојећих материјала и сировина;

у проналажењу технологија које мање загађују човјекову средину;

у сталном усавршавању организације рада и управљања производним процесима итд.⁶

Промјене у тим областима изазвале су крупне промјене у образовној структури запослених, а појава нових производних грана и нових средстава рада захтијевала је и нове профиле образованих стручњака, као што су планери, програмери, оператори, аналитичари, електроничари итд. Темпо повећавања главних категорија интелектуалних радника у САД, у првој половини овог вијека, показује да је индекс повећавања броја адвоката и правника био 170, љекара 181, инжењера 1 449, а техничара и научних професија 4 066.⁷ У просјечном предузећу из периода почетка индустријске револуције број високообразованих у укупној радној снази чинио је свега 1%, оних са средњом школом око 4%, док су неквалификовани и приучени радници чинили око 95%. Данас у једном потпуно аутоматизованом предузећу које се може сматрати симболом савремене научно-техничке револуције, проценат високошколског кадра пење се на 34%, а кадра са средњом школом чак на 60%.⁸ У условима савременог технолошког развоја

⁵ Servan — Schreiber: „Američki izazov“, „Epoha“, Zagreb, str. 273.

⁶ Др Славољуб Урошевић, др В. Микијељ: „Технологија“, Економски факултет Београд, 1966, стр. 22 и 23.

⁷ Др Мирослав Печујић: „Будућност која је почела“, Београд, 1969.

⁸ Ibid.

систем образовања има такву функцију у стручном усавршавању производних кадрова, који су у доба занатства и мануфактуре имали дуготрајан практични рад и савлађивање занатске вјештине непосредно у радном процесу.

Технолошки прогрес који се у савременим условима одвија под снажним утицајем науке представља основни фактор који пресудно утиче на продуктивност рада. Такав утицај технолошког развоја новијег је датума. Совјетски економиста Струмилин процјењује да у камено доба темпо напредовања технике и продуктивности рада није прелазило 1%—2% у току 10 000 година. Преласком са камених на метална оруђа, темпо се техничког прогреса убрзава, али није био већи од 4% сваких 100 година. Између XII и XIX вијека стопа техничког прогреса и пораста продуктивности рада била је приближно 8% сваких 100 година.⁹ У данашњим условима годишњи пораст продуктивности рада од неколико процената сматра се уобичајеним. Walker овако представља темпо техничког прогреса у историји људске цивилизације: „Ако узмемо општеприхваћену процјену да се човјек појавио на земљи прије 240 хиљада година и тај период сведемо на мјеру од 1 сата, тада је човјек провео 55 минута или 11/12 читавог овог периода у палеолитској култури (старије камено доба). Прије 5 минута он је успловио у неолитску културу и дао се на култивирање биљака, припитомљавање животиња, израду лончарије, употребу лука и стрижеле; прије 3,5 минута почео је добити бакар, прије 2,5 минута почео је ливјевати бронзу, прије 2 минуте научио је да тали жељезо, прије пола минуте научио је да штампа књиге; прије 5 секунди почела је индустријска револуција; прије 3,3 секунде научио је да употребљава електрицитет, а раздобље у којем човјек прави аутомобиле мање је од раздобља између два откуцаја сата, тј. мање је од једне секунде“.¹⁰

Као што се види, промјене које носи са собом савремени технолошки развој изузетно се брзо одвијају. Зато не треба да буду чудна различита гледања на технолошки развој и његов утицај на будућност човјечанства. По једном схватању, које заступају научници, инжењери и млади војни лидери војно-индустријског комплекса, технолошки развој је мотор прогреса, који стално повећава просперитет људи.¹¹ По другом схватању, које прихвата и један број хуманистички оријентисане интелигенције, па и дио становништва које се осјећа директно угроженим од нове технологије, технолошки развој је зло које повећава незапосленост, лишава људе „учешћа у управљању друштвом; интимности, а тиме и поноса и достојанства, својствених људском бићу. Технологија

⁹ Др Никола Чобелић, др Радмила Стојановић: „Теорија инвестиционих циклуса у социјалистичкој привреди“, Институт за економска истраживања, Београд, 1966, стр. 35.

¹⁰ Charles R. Walker: „Moderna tehnologija i civilizacija“, „Naprijed“, Zagreb, 1969, стр. 19 и 20.

¹¹ О гледиштима на технолошки развој детаљније пише Иван Кувачић у књизи „Знаност и друштво“, „Напријед“, Загреб, 1977, стр. 90 и даље.

отвара пут за стварање технократског и бирократског друштва у којем се личност систематски потискује и гуши. Она трује природу и припрема опћу пропаст свијета“.¹²

Треће схватање технолошког развоја полази од увјерења да су људи данас много боље припремљени на промјене и да ће им се много лакше прилагођавати него што је то био случај у XVIII вијеку, када је почело увођење фабричког система, те да је због тога сувишна свака драматизација у вези са промјенама које доноси технолошки развој.

Без обзира на овако различита гледања на технолошки развој, досадашње искуство развијених индустријских земаља, па и земаља у развоју (у које сврставамо и Југославију) даје могућност да се изведе више закључака о којима не може бити спора. Навешћемо само неколико и то оних, који би могли бити корисни при дефинисању научне политике и политике у области технолошког развоја у нас.

— Технолошки развој у индустријски развијеним земљама представља најважнији фактор раста продуктивности рада и пораста друштвеног производа. Процјене многих аутора разликују се међусобно, али се крећу у распону од 55%, као доње границе за учешће у порасту продуктивности рада, до 87% као горње границе за учешће у порасту друштвеног производа.

— Земље са најбржим технолошким развојем издвајале су за финансирање науке 1,3% до 2,4% свог друштвеног производа, а, према прогнози OECD-а и UNESCO-а, та ће се издвајања у тим земљама кретати око 5%, крајем овог вијека. У периоду од 1973. до 1979. године издвајања за финансирање науке у Југославији износила су 0,23% до 0,26% друштвеног производа.¹³

— Експлозиван развој науке и убрзани технолошки развој претпостављају концентрацију финансијских средстава и научноистраживачког кадра и интеграционе процесе у производној сфери ради стварања крупних производних јединица. Нова електронска технологија тражи велике производне цјелине и шире просторе за примјену јединствених стандарда.¹⁴ Само такви су у стању да обезбиједје несметан ток свих фаза научноистраживачког рада, од истраживања преко иновација до њихове примјене у пракси и дифузију технолошких унапређења на међународном плану.

— Технологију само једним дијелом чине знање и стваралаштво. Други значајан дио технологије јесте технолошка дисципли-

¹² Ibid.

¹³ Проф. др Иван Мецановић у предговору у књизи дра Габриела Деветака, оп. цит. стр. 10.

¹⁴ Неспособност Европе да се одлучније покрене у правцу превладавања националних граница успорава развој модерне технологије и у том су смислу САД, СССР и Кина у предности у односу на Европу (Иван Кувачић, оп. цит. стр. 91).

плина. У условима нерада и технолошке недисциплине беомислено је говорити о врхунској технологији.¹⁵

— Искуство развијених показује да је истраживачки рад могуће успјешно организовати и за одређена сасвим уска подручја и у оквиру мањих група истраживачких тимова. Али и у том случају мора постојати чврста веза са крупним производним целинама, јер су само оне у стању да поднесу крупне трошкове провјере и доказивања предложене инвенције (израда прототипа, пилот-постројења и сл.

— Улагања у истраживачки рад показала су се уноснијим од улагања у куповину већ познате технологије, без обзира на то што су та улагања скопчана са великим ризицима и што је вријеме њиховог ефектуирања доста дуго (пет до десет година).¹⁶

— Трансфер нове технологије и продаја знања данас представља најуноснији предмет међународне трговине и нови облик доминације на свјетском тржишту.

— Земље које не успијевају развијати сопствене иновације и које нијесу у стању стваралачки примјењивати и усавршавати купљену технологију трајно постају технолошки зависне од развијених земаља, а економски и технолошки јаз између њих све се више продубљује.

— И у капиталистичким земљама и у земљама „реалног социјализма“ држава има веома крупну улогу у вођењу научне политике и у дефинисању стратегије технолошког развоја. У условима самоуправљања у Југославији, требало би да ту улогу државе преузме удружени рад.

— Постоје двије основне могућности за обезбјеђивање нових технологија. Једна је увођење сопствених иновација и развој сопственог научноистраживачког рада, а друга је могућност трансфер, односно куповина, иностраних технологија. Постоји и трећа могућност, која се за услове Југославије, па и Црне Горе, чини најприхватљивијом, а састојала би се у комбиновању двије претходне, тј. куповина кључних иностраних технологија уз истовремени развој сопственог научноистраживачког рада који би обезбиједио овладавање купљеним технологијама, њихово усавршавање па и стварање сопствених технологија у појединим ужим подручјима за која имамо услове да то обезбиједимо.

¹⁵ „Основе за стратегију Технолошког развоја“, стр. 15.

¹⁶ Booz Allen i Hamilton процјењују да од сваких 10 нових производа који резултирају из истраживања и развоја, пет не издржи тестирање у фабрици и на тржишту, а од пет производа који успјешно прођу ово тестирање само два имају комерцијални успјех. (Booz, Allen and Hamilton: „Management of New Products New York, 1960.).

J. W. Barker наводи податак да је у оквиру компаније „Research corporation of New York“ било уложено 10 милиона долара за развој неких научних идеја. Само 10% тих идеја показало се корисним, док је 1% довело до материјалних резултата. Профит од ових резултата био је довољан да покрије све трошкове истраживања и омогући настављање истраживања у још већем обиму. (Према Урошу Томину: „Увод у науку о науци“, стр. 106.)

— Нове технологије лакше се прихватају у фирмама у којима је бројнији инжењерско-технички кадар, а већу пажњу истраживачком и развојном раду у предузећу поклањају фирме са младим кадром у управљачкој структури.

Мјесто и улога науке у технолошком развоју Црне Горе

Пријеђени пут у технолошком развоју Црне Горе протеклих 35 година не разликује се од општих кретања и стања у тој области за Југославију у цјелини.

У условима убрзаног индустријског развоја основна оријентација у домену технолошког развоја била је куповина иностране технологије и опреме. Не би се могло тврдити да је таква оријентација била погрешна. Искуство свих мање развијених земаља показује да је, у условима неразвијене сопствене производње средстава за производњу и оскудности високообразованог кадра који би се бавио истраживачким радом, ослонац на куповину и примјену већ доказаних технологија и опреме најбољи пут за бржи излазак из круга неразвијених. Оскудност средстава која би се усмјеравала на истраживања, неизвјесност и ризици са којима су скопчана таква улагања и релативно дуг период потребан за ефектуирање тих улагања чинили су основну сметњу озбиљнијој оријентацији на развој сопствене технологије у протеклом периоду.

Међутим, наша оријентација на трансфер иностране технологије била је праћена озбиљним слабостима које данас и непосредно осјећамо. Нијесмо се довољно користили позитивним искуствима других, који су такође били окренути куповини иностране технологије. Основне слабости испољене у тој области огледају се у сљедећем:

— При куповини иностране технологије и опреме, осим у ријетким случајевима, није посвећена потребна пажња оспособљавању кадра који би временом овладао том технологијом, а истраживачки рад у производним организацијама био је у великој мјери запостављен.

— Чак и тамо гдје су издвајана значајнија средства за обуку кадра, оријентација је била једнострана. Пажња је била окренута искључиво кадру који је требало да овлада технологијом и опремом, а запостављена је обука кадра који би се бавио проблемима организације рада и управљања процесом.

— Избор производне оријентације није се довољно темељно на домаћим ресурсима или смо са таквим опредјељењем почели са великим закашњењем, што је повећавало нашу зависност од увоза.

— У производној структури привреде запоставили смо, или смо недовољно брзо развијали, пропульзивније производне гране у којима је утицај техничког прогреса јачи, као што су хемијска индустрија, металопрерада, електроника и др.

— У области производње изостали су материјални стимуланси за иноваторски рад и рационализаторство.

Уз те слабости и недостатке, биле су присутне и друге на ширем друштвеном плану које су такође неповољно утицале на ниво и темпо технолошког прогреса. Неке су од њих објективне, али их је највише субјективне природе. Поменућемо само неке: — Упркос великим инвестицијама које су реализоване у Црној Гори у протеклом периоду техничка структура инвестиција неповољнија је у односу на Југославију. Наиме, у структури инвестиција у Црној Гори, високо је учешће грађевинских радова, и оно је ишло на штету опреме.¹⁷

— У области расподеле и награђивања према раду, девалвиран је производни рад, што је утицало да велики дио образованог стручног кадра напусти производњу и прелази у непроизводне дјелатности.

— Из истих разлога, у области образовања кадра све је јачи притисак омладине на друштвена усмјерења, а опада њихов интерес за образовање на усмјерењима природних и техничких наука.

— За науку и научноистраживачки рад нијесу издвајана довољна средства, а наука се третира као потрошачки сектор.

— Научноистраживачке институције и кадрови развијају се у великој мјери изоловано од привреде. Програми рада и истраживања у тим институцијама нијесу били окренути потребама производње, тако да је велики дио и онако скромних средстава издвојених за науку утрошен на истраживања и пројекте од којих су многи завршавали у фиокама, без примјене у пракси.

— Нико се у Црној Гори у протеклом периоду није организовано бавио проблемима технолошког развоја, упркос веома нараслог и проширеног административног апарата у органима Републике, у општинама и у разним СИЗ-овима.

Све те слабости и недостаци резултирали су стањем у привреди Црне Горе, за које би се могле дати следеће основне карактеристике.

— Техничка опремљеност рада у привреди Црне Горе повољнија је око 47% него у Југославији. Међутим, инсталиране капацитете и опрему искоришћавамо у просјеку 18% слабије него што је то у Југославији; а за неке производне гране тај проценат иде до 40%.

— Због тога, као и због задржавања високе увозне зависности, задуженост Црне Горе према иностранству више него двоструко је већа од југословенског просјека.

¹⁷ Овај разлог је објективно условљен крупним инфраструктурним проблемима које је претходно требало ријешити у Црној Гори (Изградња путе Београд — Бар, Луке Бар, Хидроелектране „Перућица“ и „Пива“, Јадранска магистрала итд.).

— У производној структури привреде преовлађују производне гране у којима је утицај техничког прогреса слабији. Немамо производних грана или смо запоставили њихов развој, које се рачунају као пропусивне у којима се снажно осјећа утицај техничког прогреса, као што су електроника, хемијска индустрија, металопрерада, фармацеутска индустрија итд. Учешће металопрераде у друштвеном производу индустрије у Црној Гори 1983 год. износило је 14,5%, док је у Југославији било веће преко два пута (31,7%). Слично је и са хемијском индустријом (2,2% према 5,6%).¹⁸

— Сопствени научноистраживачки потенцијал нијесмо искористили нити га ангажовали да се озбиљније бави рјешавањем основних проблема са којима се суочава привреда, као што су: супституција увозних компоненти, организација рада и кроз то боље искоришћавање капацитета, унапређивање система расподеле и награђивања према раду на начин да се обезбиди већа мотивисаност радника за смањивање трошкова и пораст продуктивности итд.

— Иноваторски рад и рационализаторство у великој су мјери запостављени. У развијеним земљама, 400 проналазака годишње на милион становника сматра се минимумом успјешности. У Југославији смо 1980. године имали 63 проналазка на милион становника, а у Црној Гори 9.

— Огромна већина генерације свршених средњошколаца одређује се за студије друштвеног смјера (чак до 80% у појединим годинама), те на факултетима друштвених наука административним путем ограничавамо упис, док нам на појединим факултетима природних и техничких наука остају непопуњена мјеста.

— У организацијама удруженог рада у производњи готово да немамо истраживачког рада, а истраживачки рад на Универзитету и у научноистраживачким институтима није довољно непосредно окренут проблемима производње, док се у развијеним земљама највећи дио истраживања (55% до 76%) односи на индустријска истраживања.

Закључак

Степен развијености који смо достигли, висока инострана задуженост, ограничена акумулација и потреба да се успјешније укључујемо у југословенску и међународну подјелу рада, обавезују нас да се више окренемо унутрашњим резервама и бољем искоришћавању онога што смо већ створили и чиме располажемо.

¹⁸ Студија: „Могућности оптималног коришћења капацитета у индустрији, грађевинарству, саобраћају и туризму Црне Горе“, ИДЕИ, Титоград, 1984. стр. 19.

Уз напријед наведене елементе, треба узети у обзир и чињеницу да смо у протеклом периоду нереалним стопама амортизације и потцјењивањем вриједности основних средстава, значајан дио пренијете вриједности опредмећеног рада прелили у доходак и потрошили, а да ће нам за дужи низ година значајан дио новостворене вриједности бити усмјерен за отплату иностраних дугова, чиме ће бити озбиљно угрожена акумулација. Све то неће остати без озбиљних посљедица на укупан технолошки развој Црне Горе у наредном периоду.

У таквој ситуацији поставља се питање мјеста и улоге науке у технолошком развоју Црне Горе.

Када је о томе ријеч, прво треба узети у обзир да је Црна Гора просторно, економски, па и са становишта људског фактора, мало подручје и озбиљно бисмо погријешили ако бисмо у области технолошког развоја почели копирати крупније економске цјелине.

Расположива средства за развој научноистраживачког рада, чак и под претпоставком да се значајније повећају, биће недовољна, а кадровски је потенцијал којим располажемо скроман. Утолико прије то чиме располажемо треба рационално искористити.

Више је претпоставки које треба остварити, ако хоћемо да нам наука у наредном периоду заузме мјесто у технолошком развоју које већ има у развијеним земљама, тј. да нам наука у правом смислу постане производна снага друштва. Навешћемо само неке од њих које су, по нашој оцјени, најважније:

1. Прво је неопходно доћи до оцјене правог стања у области технолошког развоја у свим дјелатностима у привреди, па и у једном броју друштвених дјелатности. Таква оцјена подразумијевала би и поређење са степеном технолошког развоја те дјелатности у Југославији и осврт на ниво технолошког развоја те области у свијету.

2. На основу сагледаног стања технолошког развоја, наше дугорочне производне оријентације, расположивих кадрова и опреме, требало би утврдити наше могућности дугорочног технолошког развоја. Дефинисати које су то области или ужа истраживања која нам могу обезбиједити посједовање и сопствених технолошких рјешења, шта је то што треба да развијамо заједно са другима у Југославији, удруживањем средстава и кадрова, а које су то области у којима дугорочно треба да рачунамо на инострану технологију. При томе се не заносимо идејама да наши институти могу и треба да дају технолошка рјешења за производњу жита, нпр., или кључне технологије за област црне или обојене металургије, али је извјесно да би усмјеравањем кадрова и средстава на уже области истраживања могли сами, или заједно са другима у Југославији, доћи до технолошких рјешења у појединим ужим областима и у пољопривреди, и у индустрији и у другим привредним областима. Само на тај начин можемо себе осло-

бодити крајње подређене улоге и позиције потпуне зависности у међународном трансферу технологије.

3. Овакво сазнање шта можемо сами, шта заједно са другима а у чему треба да дугорочније рачунамо са куповином на страни, пружиће могућност да дефинишемо дугорочну стратегију нашег технолошког развоја.

4. Само у таквој ситуацији створићемо услове да као друштво дефинишемо и основне правце научноистраживачког рада. СИЗ за научне дјелатности, заједно са удруженим радом који издваја средства за науку, треба довести у позицију да дефинише области истраживања, теме и истраживачке пројекте, а да се истраживачки тимови јављају на тако расписане конкурсе. То би била и најбоља гаранција удруживања и средстава и кадрова и њиховог усмјеравања на истраживања чији ће резултати бити у функцији најважнијих потреба удруженог рада.

5. Морао би се учинити радикалнији заокрет у организацијама удруженог рада, посебно у области производње у правцу бољег вредновања производног рада. Повезано са тиме је и стварање услова за материјално стимулисање иноваторског рада и рационализаторства, при чему би требало да основни критеријум вредновања иновација, техничких унапређења и рационализација буде њихов утицај да се смањују трошкови, односно да се повећава доходак. Без мотивације сваког радника у производњи нереално је очекивати значајније резултате у побољшавању унутрашњих квалитативних фактора привређивања (смањење трошкова, повећање продуктивности, боља организација, већа радна и технолошка дисциплина итд.).

6. Све то може дати резултате ако у будућности више него до сада обезбиједимо веће поштовање тржишних критеријума привређивања. Јер, у условима масовне социјализације губитака слаби осјећај потребе за сталном борбом за боље искористићавање капацитета, смањивање трошкова, повећавање продуктивности и за већи доходак. Уз то, сматрамо да би имало пуно разлога још једном испитати и наше радно законодавство, јер је очигледно да је при доста масовним злоупотребима оних одредби радног законодавства чији је смисао хумана страна и социјална сигурност запослених, све теже одвојити рад од нерада, обезбиједити радну и технолошку дисциплину, сузбити често угрожавање друштвене имовине и сл.

7. У дугорочној производној оријентацији Црне Горе ваљало би створити услове за бржи развој пропульзивнијих производних грана у којима се јаче испољава дјеловање техничког прогреса и то у првом реду металопрераде, хемијске индустрије и дијела електронике.

8. У домену науке било би неопходно: обезбиједити осјетно већа издвајања из друштвеног производа за научноистраживачки рад него до сада, науку и научна истраживања у погледу услова за

стицање и расподелу дохотка изједначити са производним радом, усмјерити већа средства за школовање и усавршавање научног подмлатка, дати предност природним и техничким наукама у односу на друштвене и чвршће се повезати са научноистраживачким институцијама у Југославији.

9. У Републици би морало постојати посебно тијело које би се непосредније бавило питањима технолошког развоја.

Овом приликом ограничили смо се само на неке, по нашој оцјени, основне претпоставке, не помињући низ других које би се остварењем ових могле лакше обезбиједити. (Оријентација на масовније школовање техничке интелигенције, већи утицај науке при доношењу значајних одлука у политичким и државним органима, повратак бројних техничких и других способних стручњака производном раду итд.).

Искуства других развијенијих од нас показују да су се утолико брже развијали уколико су више науци и научноистраживачком раду стварали услове и простор да у правом смислу постане производна снага друштва. Уколико то брже схватимо у Црној Гори, утолико боље по наш укупни привредни и друштвени развој.